

І. С. Заєць
інспектор навчально-методичного центру
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

УДК 343.97

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЮ НАРКОТИЧНИМИ РЕЧОВИНАМИ СЕРЕД МОЛОДІ

*Розглянуто стан і перспективи запобігання зловживанню
наркотичними речовинами серед підростаючого покоління.*

Ключові слова: наркоманія, молодь, незаконний обіг наркотичних засобів, вживання наркотичних засобів, запобігання вживанню наркотичних засобів.

На сьогодні проблема наркоманії залишається невирішеною і не знайдено такого шляху, при якому вилікувалися б хворі і не хворіли інші. Зловживання наркотиками, відоме з найдавніших часів, зараз поширилося в розмірах, що тривожать всю світову громадськість. з погляду наркологів навіть при звуженні кордонів наркоманії до юридично прийнятних у багатьох країнах наркоманію визнано соціальним лихом.

Наркоманія, як підкреслюють експерти Всесвітньої організації охорони здоров'я, є великою загрозою для охорони здоров'я в світовому масштабі. Рішення проблеми немедичного споживання наркотичних речовин на території України на сьогодні вийшло в розряд першочергових завдань, що стоять перед державою, і тісно пов'язане із сучасним станом українського суспільства, яке найчастіше визначається фахівцями як нестабільне і навіть кризове. Стан хімічної залежності, що розвивається у того чи іншого індивіда, є результатом впливу сукупності чинників як біологічного, так і психологічного та соціального порядків.

Велике значення наркоманії для зростання злочинності ні в кого сумнівів не викликає. Проблеми незаконного наркообігу досліджували такі українські та російські вчені-кримінологи, як Е. А. Бабаян, О. М. Бандурка, А. О. Габіані, О. М. Джужа, О. В. Козаченко, О. М. Костенко, Н. Ф. Кузнецова, І. П. Лановенко, Г. М. Міньковський, А. А. Музика, М. І. Омігов, М. С. Хруппа та інші.

Незважаючи на досить значну кількість публікацій з питань наркоманії у зв'язку зі злочинністю і велику увагу до неї різних міжнародних конференцій і семінарів, збагачення літератури монографіями і статтями на цю тему не припиняється. Найчастіше новітні роботи, не претендуючи на повне з'ясування усіх проблем, що практично неможливо, зазвичай спрямовані на вивчення якої-небудь оригінальної точки зору, а їх автори ставлять перед собою завдання дослідити "окремий об'єкт", в широкому сенсі слова це — наркоманія. Однак цей об'єкт конкретизується в залежності від цілей дослідження. При цьому соціальні відхилення, пов'язані з наркоманією, розглядаються як види девіантної поведінки. Вказуючи на це, вчені пишуть, що в основу їх (цих видів) класифікації можуть бути покладені різні критерії: суспільна небезпека, наявність стійкої соціальної антигромадської установки або негативних потреб, негативне ставлення до норм права і законів, їх порушення і т. ін. Саме в цьому, на думку вчених, слід бачити зв'язок зі злочинністю [1, с. 34–38].

Мета статті — розглянути наркоманію крізь призму правових, медичних та соціально-психологічних аспектів, а також висвітлити окремі моделі запобігання проявам наркоманії за кордоном.

Дослідження впливу наркоманії на злочинність включає в себе два основні тісно взаємопов'язані блоки проблем: перший — злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків; другий — злочини, що вчинюються наркоманами. У цілому вони представляють наркотичну злочинність, тобто сукупність злочинів, пов'язаних з наркоманією як явищем, або по-іншому — злочинів, вчинених на ґрунті наркоманії. Зазначеним групам відповідають і категорії злочинців. Однак особливо виділяється така підгрупа, як злочини, що вчиняються особами, які перебувають в стані наркотичного одурманення. Наркоманія при цьому розглядається як системне негативне явище, а її особливістю на сучасному етапі стало масове проникнення в суспільне життя.

Особливої турботи держави вимагає соціальна сфера і, насамперед, сім'я. Криміногенні нахили особистості злочинця у сфері незаконного обігу наркотичних засобів в переважній більшості випадків пов'язані з недоліками сімейно-побутових відносин, прорахунками у виховній роботі, матеріальною незабезпеченістю сім'ї батьків і власної сім'ї. Проблема наркотиків може торкнутися як багатих, так і бідних сімей, різниця лише в тому, що діти з багатих родин вживають дорогі наркотики, а діти з бідних родин — ті, що дешевше.

Запобігання в широкому сенсі має відношення до уникнення або полегшення проблем, пов'язаних з вживанням наркотичних речовин. Як зазначає В. К. Грищук, запобігання злочинності може бути ефективним тільки тоді, коли воно здійснюється на міцній правовій основі, що відповідає об'єктивним закономірностям перехідного періоду, у якому перебуває наша країна. Розвиток законодавства повинен бути тісно пов'язаний з реформами в економіці, політичній і соціальній сферах, із міжнародними зобов'язаннями України, потребою суспільства у зменшенні негативних явищ, що порушують його належну життєдіяльність [2, с. 56].

Слід зауважити, що спроби запобігання можуть мати різні цілі. Наприклад, мета зусиль, спрямованих на запобігання використанню нелегальних наркотиків, — зупинити випадки їх застосування. Так чи інакше, додатковою метою такої діяльності може бути зведення до мінімуму ефектів використання незаконних наркотичних засобів, яке має місце. У такому разі підходи, обрані для здійснення намічених цілей, можуть бути різними. Тому, говорячи про запобігання використанню наркотичних засобів, важливо уточнити, що саме попереджається: початок вживання, повторюване вживання, негативний вплив на суспільство, проблеми зі здоров'ям, або щось інше.

Запобігання зловживанню наркотичними засобами традиційно поділяється на три етапи. Перший — первинне запобігання, якому властиво уникнути зловживання наркотиками до того, як у зловживання взагалі з'явиться шанс мати місце. Вторинне запобігання має справу зі зловживанням, що вже почалося. Третя форма запобігання, яка називається третинною, полягає у лікуванні людей, які тривалий період вживають наркотики і вже повністю залежні від них [3, с. 7–10].

У результаті безлічі дебатів і деяких наукових досліджень сформувалося кілька основних моделей запобігання.

Соціокультурна модель. Соціокультурний аспект розуміння зловживання полягає в тому, що соціальні норми прямо впливають на вживання або зловживання психоактивними речовинами.

Соціокультурна модель застосовується, головним чином, для вирішення проблем, пов'язаних зі зловживанням алкоголем, але також є наріжним каменем у запобіганні багатьох проблем, пов'язаних із вживанням наркотичних засобів. Прикладом останнього є рекламна кампанія — Партнерство з Порятунку Америки від Наркотиків. Ця кампанія, сфокусована на марихуану, кокаїн і крэк: намагається знизити соціальну прийнятність вживання наркотиків серед молоді і попереджає тих, хто вже вживає їх або тільки збирається спробувати, про небезпеку, пов'язану із вживанням. Головним чином, ця кампанія проводиться на телебаченні. Однак до тепер її ефективність документально не підтверджена.

Споживча модель. Другою головною моделлю профілактики є популяризація споживчого підходу. Ця модель переважно вивчалася в контексті запобігання і зниження вживання алкоголю, хоча в останні роки вона стала поширюватися і на інші наркотичні засоби. Ця модель заснована на статистичному вивченні вживання алкоголю у різних культурах.

Забороняюча модель. Третя модель дуже проста сама по собі. Вона займає моральну позицію у вирішенні проблем використання різних речовин. Її суть у тому, що якщо немає вживання речовини, то відповідно немає і самої проблеми. Якщо людина вживає яку-небудь речовину, то це бачиться не як суспільна проблема, а продукт певної вади людського характеру. Мета забороняючої моделі полягає в забороні доступності та утриманні від використання.

Забороняюча модель застосовується як до алкоголю, так і до наркотиків. Найбільш відоме втілення цієї моделі до алкоголю на практиці — Сухий закон у США в 1921–1932 роках. Тим не менш, ця модель більш застосовна щодо зловживання наркотичних засобів. Протягом десятиліть існувала суворая заборона на вживання наркотичних засобів, головним чином, марихуани і героїну, а пізніше — і кокаїну. Забороняюча модель в 30–х, 40–х роках в Америці сильно проявлялася у фільмах, газетах, журнальних статтях, спрямованих на масову аудиторію. Сенсаційні історії про сплеск злочинів, викликаних марихуаною, стали відомі завдяки газетним публікаціям і фільмів тих років: “Божевільна сигарета з марихуаною”, “Вбивця молодості”, “Марихуана: травичка з корінням у пеклі”. Тоді, як і зараз, “ключ” до таких кампаній полягав у тому, що “хороші” люди не вживають наркотики.

Не дивлячись на те, що забороняюча модель залишається популярною, вона не внесла значного внеску у запобігання проблем, пов'язаних із вживанням наркотичних засобів. Відомо, що Сухий Закон не привів до бажаних результатів, і проблеми вживання інших наркотичних засобів також тривають. Вважаємо, що головним недоліком цього підходу є те, що в його рамках намагаються вирішити складну проблему простими методами.

Вважаємо, що у рамках даного підходу в Україні потребує реформування і система наркологічних закладів, діяльність яких повинна відповідати світовим стандартам. Зауважимо, що у розвинених країнах існує система заміщення вживання наркотиків з незаконного на таке, що здійснюється під наглядом досвідчених лікарів. Наркологи констатують, що існує категорія хворих, які визнані безнадійними для лікування. До таких відносяться особи, які живуть з думкою про те, що поступово помирають від СНІД, оскільки не мають коштів на лікування, вони зломлені психологічно, їм нема чого втрачати. Дійсно, дуже часто таким людям нічого втрачати, але, щоб не допустити вчинення ними злочинів заради придбання коштів на чергову дозу наркотиків, їм треба надати можливість звернутися за необхідною речовиною до кваліфікованого наркологічного закладу. У цьому напрямку вживаються спроби у запозиченні практики міжнародного досвіду запобігання злочинам на ґрунті наркоманії. Так, в Україні пропонується запровадити замісну терапію, спрямовану на заміщення незаконного вживання наркотичних засобів контрольованим з боку державних медичних установ [4].

На сьогодні існують важливі тенденції в русі проти наркотиків:

- тенденція включити сім'ю (особливо батьків) в рух проти наркотиків;
- розвиток здатності чинити опір, особливо розробка стратегій, які використовуються для уникнення тиску вжити наркотик;
- розвиток програм на додаток до більш широких громадських рухів. Наприклад, шкільна програма боротьби з наркотиками може служити доповненням до повідомлень, поширюваних через засоби масової інформації;
- виявлення соціальних груп, схильних до вживання алкоголю або наркотиків та розробка програм спеціально для них;

— підвищена увага до наркотиків, вживання яких є прямим шляхом до вживання інших наркотиків. Поки більшість програм бореться з незаконними наркотичними заходами, деякі програми фокусують свою увагу на запобіганні початку використання тютюну, алкоголю і марихуани зокрема. Вони розглядаються як “проміжні” наркотичні засоби, від яких переходять до вживання “важких” наркотиків, таких, як кокаїн, героїн і LSD;

— зростаючу увагу до програм, покликаних мінімізувати ризик і негативні наслідки від вже розпочатого вживання наркотичних засобів. Ці програми не дозволяють вживання наркотиків, а шукають можливості мінімізувати негативні наслідки, пов’язані з їх вживанням, для людини і для суспільства [5, с. 25–27].

Найбільш поширеними інструментами боротьби з наркотиками в США стали освіта і зусилля засобів масової інформації. Традиційно ці програми розраховані на підлітків і молодих людей як на дві найбільш потенційні групи ризику. Останнім часом робляться зусилля поширити їх вплив і на дітей.

На наше переконання, шкільна система є ідеальною ланкою для проведення освітньої роботи щодо вживання речовин. Насправді, багато регіонів сьогодні вимагають включення в шкільний курс щодо шкідливості вживання алкоголю та наркотичних засобів, хоча державні закони, на жаль, не були систематизовані і переведені у доступні інструктивні програми. Більше того, у минулому застосуванню таких програм перешкоджала недостатня підготовка вчителів у сфері матеріалів, що стосуються алкоголю та наркотичних засобів. Тим не менш, в останні роки відбулося багато змін і шкільні програми усе більш систематизуються.

Причетною до заходів запобігання є і зростаюча роль батьків, які повинні бути взірцями для своїх дітей. Батьки є важливим — а, можливо, і вирішальним — елементом у профілактиці вживання наркотичних засобів. Зростаюча увага до ролі батьків за останнє десятиліття бере початок у припущенні, що проблема вживання наркотиків — сімейна проблема.

Освітні програми доповнюються засобами масової інформації, тобто через телебачення, радіо, газети, журнали, фільми та спеціальну друковану продукцію, призначену для широкого розповсюдження, хоча телебачення і радіо найчастіше використовуються в цих цілях. Так, як кампанії в засобах масової інформації часто складаються з повторення відносно коротких повідомлень (наприклад, 15-тисекундні телевізійні ролики), творці цих кампаній зазвичай використовують єдиний лозунг, який об’єднує різноманітний матеріал. Прикладами девізів деяких сучасних кампаній є “Просто скажи ні” для наркотиків і “Знай, коли сказати досить”. Більшість сучасних антиалкогольних кампаній спрямовані на зниження випадків водіння в нетверезому стані.

Ще не зрозуміло, наскільки велика ефективність таких кампаній, але очевидно, що ці програми сприяють поширенню знання про наркотики у суспільстві.

Безсумнівним видається твердження, що засоби масової інформації, твори мистецтва, кінематограф повинні пропагувати здоровий спосіб життя. Не можна допустити опанування у свідомості людини субкультури, яка розцінює як прийнятне явище вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, алкоголю, тютюну. З метою подолання цього небезпечного лиха фахівці Академії правових наук України розробили План заходів, спрямованих на формування у громадян антикримінальної культури, поширення знань і навичок, необхідних їм для того, щоб не стати жертвами злочинних проявів насильницького і корисливого характеру, запобігання необережним злочинам [6]. Цей план передано на розгляд до Кабінету Міністрів України.

Крім того, слід і надалі продовжувати проведення різноманітних акцій, як-то: “Тверезість”, “Життя без тютюнопаління”, “Антинаркотик”, “Дізнайся про СНІД більше” та ін. З’ясовано, що в навчальних закладах фактично відсутнє виховне антинаркотичне середовище; у школярів не сформовано усвідомлення шкоди наркотичного отруєння організму; немає морально-етичної відрази та усвідомлення

необхідності протидії курінню, пияцтву, наркотичним засобам тощо [7, с. 13]. Тому в навчальних закладах пропаганда здорового способу життя повинна підкріплюватися демонстрацією відеофільмів, розповсюдженням журналів, книг, брошур з відповідної тематики, проведенням лекцій досвідченими фахівцями, організацією дозвілля (безкоштовні секції, драмгуртки та ін.).

Успіхи використання освіти та засобів масової інформації у профілактиці вживання наркотичних засобів проявляються головним чином у сфері знання і в меншій мірі у зміні ставлення. Їх ефективність зростає в результаті підвищення якості проведення рекламних звернень, а також зусиль, що направляють ці кампанії на конкретні соціальні групи. І, зрозуміло, більше зусиль необхідно докладати для підвищення ймовірності того, що ці підходи в підсумку приведуть до справжніх змін у вживанні наркотиків.

Одним із поширених і важливих засобів правової пропаганди і джерел обізнаності громадян про ті або інші види злочинів є лекційна робота, що включає проведення зборів, бесід, зустрічей, лекцій за участю працівників суду, прокуратури, органів внутрішніх справ, адвокатури, вчених-правників. Без сумніву, інформація практичних і наукових працівників про кримінальну обстановку в певному районі, населеному пункті, про розкриті злочини, найбільш поширені злочини на певній території, про основи кримінального права, а головне — рекомендації, як не стати жертвою даного виду злочину, викличе інтерес у громадян. Таку роботу доцільно проводити з громадянами за місцем проживання (з домогосподарками, пенсіонерами), в трудових колективах, навчальних закладах, особливо серед учнів середніх і старших класів, професійно-технічних училищ.

Слід констатувати, що програми, які акцентують увагу на негативних наслідках наркотизму, виявилися малоефективними, а програми, котрі роблять акцент на навчанні “адаптивному стилю життя, навичкам спілкування, критичному мисленню, умінню приймати рішення і протистояти в ситуаціях пропозиції наркотичних речовин тощо”, показали свою ефективність.

Кримінологічна інформованість громадян прямо пов'язана з правовим вихованням, що є складовою частиною загального процесу виховної роботи. Правове виховання передбачає ознайомлення з основними законодавчими положеннями, формування у населення поваги до права і закону, вироблення вміння і навичок користуватися нормами права, але головне у правовому вихованні — це формування неприємності до злочинних діянь і осіб, які їх вчиняють, вироблення активної громадянської позиції. Про упущення у правовому вихованні свідчить той факт, що абсолютно всі особи, які були притягнуті до кримінальної відповідальності за недонесення про незаконні дії з наркотичними засобами, вважали, що в їхніх діях відсутній склад злочину. Крім того, за спостереженням Ю. Г. Пономаренко, серед винних, що скоїли злочини, передбачені ст. 309 КК України, особливо серед осіб молодого віку, зустрічалися такі, які вважали, що їхні дії, наприклад, незаконне зберігання наркотичних засобів для особистого вживання, не караються законом. Зі шкільної лави основам правового виховання повинна приділятися найпильніша увага [8, с. 134].

Отже, серед усіх негативних соціальних явищ, характерних для сучасного суспільства, наркоманія займає одне з перших місць. Потенціал небезпеки, який у ній міститься, створює реальні передумови для фізичного і морального виснаження людства, його поступової деградації та дегенерації.

Проблема наркоманії є актуальною завжди. Вона справедливо розглядається як соціальне зло, але поки людство не виробило ефективних заходів боротьби з цим злом. Проблемою наркоманії займаються різні дисципліни: медичні, юридичні, психологічні, педагогічні, економічні, політичні. Всі вони вносять свою частку у вирішення питання, але важливо об'єднати їх зусилля на основі принципової наукової концепції боротьби з наркоманією.

Для запобігання розвитку наркотизму, зниження швидкості переходу передхвороби у хворобу, зниження шкоди від соціальної патології, для підвищення ефективності профілактичної, лікувальної та реабілітаційної роботи необхідним є використання медико-соціологічного дослідження наркотизму і найбільш значущих факторів розвитку цієї патології.

Список використаних джерел:

1. Яковлев, А. М. Социальная психология о преступности [Текст] / А. М. Яковлев // Социологические исследования. — 2000. — № 8. — С. 34–38.
2. Гришук, В. К. Методологічні проблеми правової реформи [Текст] / В. К. Гришук // Концепція розвитку законодавства України : матеріали науково-практичної конференції. — К., 1996. — С. 51–58.
3. Надеждин, А. В. Профилактика наркомании основной путь решения проблемы молодежного наркотизма [Текст] / А. В. Надеждин // Социологические исследования. — 1999. — № 1. — С. 7–10.
4. Рекомендації парламентських слухань: на тему “Соціально-економічні проблеми ВІЛ/СНІДу, наркоманії та алкоголізму в Україні та шляхи їх розв’язання” від 03.02.2004 р. [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1426-15.
5. Омигов, В. И. Криминологические и правовые проблемы борьбы с наркоманией и наркотизмом [Текст] / В. И. Омигов. — М. : Академия МВД РФ, 1992. — 152 с.
6. Борисов, В. I. План заходів, спрямованих на формування у громадян антикримінальної культури, поширення знань і навичок, необхідних їм для того, щоб не стати жертвами злочинних проявів насильницького і корисливого характеру, запобігання необережним злочинам [Текст] / В. I. Борисов, В. В. Голіна — Х. : ІВПЗ АПРН України, 2004. — 20 с.
7. Шишова, I. O. Профілактика наркоманії серед підлітків у виховному процесі загальноосвітньої школи [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / I. O. Шишова ; Херсон. держ. ун-т. — Херсон, 2004. — 19 с.
8. Пономаренко, Ю. Г. Криминологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. / Пономаренко Юлія Григорівна. — Х. : НУВС, 2005. — 196 с.

Надійшла до редакції 03.10.2011

Заец И. С. Предотвращение злоупотребления наркотическими веществами среди молодежи

Рассмотрены состояние и перспективы предотвращения злоупотребления наркотическими веществами среди подрастающего поколения.

Ключевые слова: наркомания, молодежь, незаконный оборот наркотических средств, употребление наркотических средств, предотвращение употребления наркотических средств.

Zaiets, I. S. Preventing Substance Abuse among Youth

In the article the state and prospects of prevention of substance abuse among the younger generation.

Key words: drug addiction, youth, drug trafficking, drug use, prevention of drug use.

